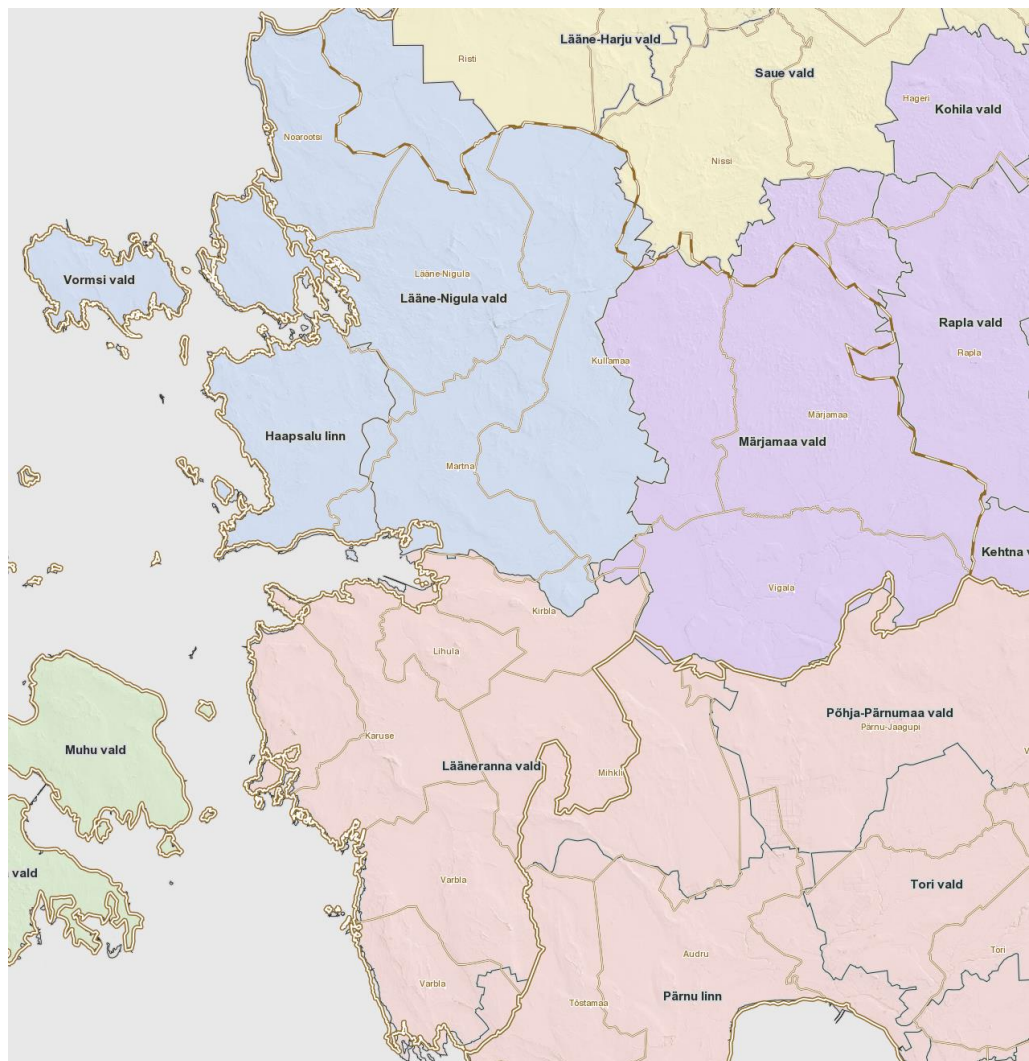

Ajaloolise Läänemaa looduslike pühapaikade inventuur arhiiviallikate põhjal: Kirbla kihelkonna pühapaigad Pärnu maakond

Pühapaikade andmed

Töö nr: 1898MT1

Tööd on rahastanud Keskkonnainvesteeringute Keskus ja Muinsuskaitseamet

KESKKONNAINVESTEERINGUTE
KESKUS

MUINSUSKAITSEAMET

Töö on teostanud AB Artes Terrae OÜ, MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus ja Tartu Ülikool

Tellijaja: Muinsuskaitseamet

Projekti juht: Mart Hiob, PhD

Autorid: Kristel Kivari, PhD (Tartu Ülikool)

Valdo Valper, MA

Töörühm: Jüri Metssalu, MA (MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus)

Mari-Ann Remmel, MA (MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus)

Reeli Reinaus, MA

Lona Päll, MA

Laura Mäemets, MA

Mart Hiob, PhD

Sisukord

1. Töörühmal liikmete nimi ja roll inventeerimisel	5
2. Välitööde toimumise ajakava	5
3. Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg	6
4. Ülevaade töö tulemuslikkusest	6
5. Inventeeritud kohad	6
6. Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele	8
7. Tööde käigus ettetulnud probleemid	8
8. Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta	8
9. Kasutatud kirjandus ja käsikirjad	9

1. Töörühmal liikmete nimi ja roll inventeerimisel

Erinevatel töötappidel osalejad:

Kristel Kivari: vastutav koostaja antud kihelkonnas (välitööde ettevalmistamine, välitööd, välitööde märkmed ja fotod, teabepäeval esinemine, järeltööd);

Valdo Valper: vastutav koostaja antud kihelkonnas (arhiivitööd, välitööde ettevalmistamine, välitööd, välitööde märkmed, GPS, teabepäeval esinemine, järeltööd, GIS andmete loomine);

Reeli Reinaus: teabepäeval esinemine, GIS andmete loomine;

Mari-Ann Rimmel: välitööd, fotod;

Mart Hiob: projektijuhtimine, järeltööd.

2. Välitööde toimumise ajakava

<i>Kuupäev</i>	<i>Küla</i>	<i>Inventeeritud objektid (sh leidmata või hävinud), intervjuud vms</i>	<i>Osalejad</i>
08.06.2019	Pagasi; Kloostri; Seli; Kelu	Pihelgamägi; Kloostri Salumägi; Seli Mihkli ohvrikivi (kedagi polnud kodus); Kelu hiiemägi Intervjuud: [redacted] Kloostri k.; [redacted] Kelu k.	Kristel Kivari, Valdo Valper
16.08.2019	Kasari; Keskküla; Rannu; Seli; Seira; Võhma; Uluste	Keskküla hiiemägi + püha järv; Kasari Hiiemets (leidmata); Kasari Rahuaed (leidmata); Rannu silmaallikas; Seli Mihkli ohvrikivi (kedagi polnud kodus); Võhma hiekoht; Uluste hiekoht (leidmata); lisi talu (perspektiivitu) Intervjuud: [redacted] Kasari k.; [redacted] [redacted] Võhma k.; [redacted] Uluste k.	Kristel Kivari, Valdo Valper
20.09.2019	Lihula	Teabepäev	Kristel Kivari, Reeli Reinaus, Valdo Valper
20.11.2019	Tartu	Kloostri Salumägi, Kelu hiiemägi, Karusselja pärn, Pihelgamägi Telefoniintervjuu Heinz Valguga	Mari-Ann Rimmel, Valdo Valper
03.02.2020	Penijõe	Karusselja pärn	Mari-Ann Rimmel

3. Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg

Ettevalmistustööd kokku 35 tundi.

Välitööd koos teabepäevaga ja ettevalmistusega: 24 tundi.

Järeltööd: 25 tundi.

Kokku: 84 tundi.

4. Ülevaade töö tulemuslikkusest

Eeltööde käigus selekteerus Kirbla kihelkonnas kokku üle 20 kindla, võimaliku ja rahvaluulemotiivide põhjal oletatava pühapaiga (nende seas eraldi arvestatuna komplekside hulka kuuluvad üksikobjektid/toponüümid, samuti kabelikohad, looduskaitsealused puud, muinsuskaitsealused paigad). Neist 5 on maastikul inventeeritud, 3 on kindlalt hävinud, ülejäänud kas kaitsealused või puuduliku ja ebamäärase infoga paigad. Arvu „üle 20“ suurust sedavõrd väikeses kihelkonnas võimendab nii maastikuobjektide võimalikkus kunagise pühapaigana pelgalt jutumotiivistiku tõttu kui ka ühe pühapaigakompleksi jagamine eraldi objektideks, eriti juhul, kui kompleksi osisteks on loetud nn sekundaarnimed.

Aastal 2012 (jätkuga 2015-16. a) sai Kirbla kihelkonna külades, mis jäävad Matsalu rahvusparki või selle piirile, läbi viidud suuremahuline kohapärimuse kogumine. Seega jäi 2019. a umbes pooles kihelkonnas ära pühapaikade eellokaliseerimine. Tollasele materjalile oli piirkonnas lisandunud vaid Seli ohvrikivi teade, ent pikemat pärimust kogudes oleks see loogiliselt pidanud jutuks tulema toogi kord (objekt jäi leidmata ja on ilmselt hävinud). Seevastu kihelkonna ülejäänud osas on asustus välja vahetunud, nagu võis lugeda juba 1996. a rahvaluuleekspeditsiooni kogumispäevikuist. Tõdesimegi mitmes külas ka ise, et leidis vaid üksik põlist päritolu inimene või puudusid nood sootuks (Kasari, Keskküla, Ullaste, Võhma).

Maastikul inventeeriti 6 kohta, sinna hulka on arvatud varemgi teada, ent aruande koostamise käigus ootamatult lisandunud kindla pühapaigapärimusega Karusselja pärn (Kir_Kloostri_01). Objekt on põhikaardil märgitud ja maastikul kergesti leitav. Inventeeris teisi kihelkondi inventeerinud tööühma liige Mari-Ann Remmel 03.02.2020. Silmaallika (Kir_Rannu_01) teated räägivad kolmest allikast, millest kardetavasti kaks on hävinud. Allikaid sai samuti otsitud juba 2012. a.

Keskküla hiemäele (Kir_Keskkyla_01) oleks võinud kompleksi osisena lisada ka hiiealuse heinamaad, siiski on arvatavasti tegemist nn sekundaarnimega. Küsitavam on lugu hiemäelt ära rännanud järvega (praegu Üdruma k. territooriumil), mis ühes teates on oma praegusele kohale tulnud hoopis Kelu külast. Kahes Keskküla teates on järve enne lahkumist nimetatud pühaks. Nüüdseks soostunud järve inventeerimata jätmise otsustas osalt ka raske maastik.

Võhma hiie kohta on samuti öeldud, et läks ära Rumba, kohta on aga endiselt nimetatud hiemäeks (Kir_Võhma_01). Koha orientiirina antud postimaja endise asukoha näitas meile kätte kohalik elanik. See on inventeeritud paikadest ka ainuke, mis lokaliseeriti välitöödel.

5. Inventeeritud kohad

Inventeeritud kohad:

- 1) **Hiemägi** – Kelu küla. Lokaliseeritud arhiivandmete põhjal, maastikukirjeldus välitöödelt;

- 2) **Hiemägi** – Keskküla. Lokaliseeriti arhiivandmete põhjal, maastikukirjeldus välitöödelt;
- 3) **Karusselja pärn** – Kloostri küla. Lokaliseeritud arhiivandmete põhjal, maastikukirjeldus välitöödelt;
- 4) **Salumägi** – Kloostri küla. Lokaliseeriti arhiivandmete põhjal, maastikukirjeldus välitöödelt. Võib lugeda kompleksiks, kui arvata eraldi objektiks Vanapagana kivi (millel puudub viide pühadusele);
- 5) **Silmaallikas** – Rannu küla. Lokaliseeriti arhiivandmete põhjal, maastikukirjeldus välitöödelt. Pärimus räägib kolmest allikast, millest kahte ei leitud juba 2012. Võimalik, et hävinud.
- 6) **Hiemägi** – Võhma küla. Lokaliseeriti välitöödel pärimuses mainitud postimaja asukoha põhjal. Lokaliseerimata jäid EKI teadetes mainitud Hiie väli ja oja, mis võivad olla ka sekundaarnimed.

Perspektiivikad või välitöödel leidmata jäänud kohad (puudulike või vastuoluliste lähteandmete vm asjaolude tõttu), mille kohta võiks veel täiendavalt andmeid uurida:

- 1) **Silmaallikad** – Rannu küla. Inventeeritud vaid üks allikas, kuid pärimus räägib kolmest. Võimalik, et on hävinud;
- 2) **Pihelgamägi** – Pagasi küla. Pühapärimus puudub (kivistunud pulmaliste motiiv); asukoht oletatav;
- 3) **Järv Keskküla rabas** – Üdruma küla (kuid jääb Kirbla khk. maadesse). Järve on pärimuses enne paigalt rändamist Keskküla Hiemäelt nimetatud pühaks. Järv on soostunud;
- 4) **Vanapagana visatud kivi** – Kasari küla. Pärimuses talu täpsusega, kuid puudub otsene pühapärimus. Paigas kaitsealune asulakoht;
- 5) **Vanapagana pillatud kivi** – Kasari küla (Kasari jões). Puudub otsene pühapärimus;
- 6) **Kivivared** – Kasari küla. Kivistunud pulmalised või hiidude toodud (kui on sama koht). Puudub otsene pühapärimus;
- 7) **Kivistunud pulmalised** – Kirbla või Rannu küla (kui on üks ja sama koht). Puudub otsene pühapärimus. 2012. a välitöödel keegi ei teadnud;

Hävinud või väheperspektiivikad kohad:

- 1) **Sametimägi** – Leinbocki (40 (2)): *vast hiiekoht?* - muust pärimusest ei leia sellele oletusele kinnitust;
- 2) **Ohvrikivi** – Seli küla. Tõenäoliselt hävinud või põlluäärses maaparandushunnikus. Taluomanik sisse tulnud, teised ei tea;
- 3) **Krõõta puudesalk** – Lautna küla. Ebamäärane kohakirjeldus. 2012 välitöödel keegi ei teadnud;
- 4) **Paalialune, Jumala plats** – Lautna küla. Ebamäärane kohakirjeldus. 2012. a välitöödel keegi ei teadnud;
- 5) **Rahuaed** – Kasari küla. Puudulik asukohakirjeldus;
- 6) **Hiiepuu, -mets** – Kasari küla. Ebamäärane kohakirjeldus, võib seostuda Keskküla hiiekohaga. suure tõenäosusega hävinud;
- 7) **Iisi talu** – Seira küla. Pelk toponüüm, talu näis olevat suvemaja. Hiiepärimumust ümbruskonnas teada ei ole;

- 8) **Hiis, hiiealune, -pärn** (tihti käsitletud Vigala materjalides, endine veskikoht Kirbla khk. all) – Rumba küla. Pärимuse kohaselt Võhmast tulnud hiis. Pärимus ütleb ka, et hävinud;
- 9) **Hiiekoht** – Uluste k. Tõenäoliselt Hiie-Tõnise t.-ga seotud. AK teate (Leinbock, 38) põhjal hävinud. Talus elab uus elanik.
- 10) **Taralõuka heinamaa** – Rootsi-Aruküla või Võhma küla. Pelk kohanimi, millel ei pruugi pühapaigaseost olla. Toponüümi teatakse ka tänapäeval.

6. Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele

Matsalu rahvuspargi alale jäävate külade rahvastik sai suures osas läbi töötatud 2012. a, kui eesmärgiks oli kaardistada laiemat kohapärимust ja aega igale informandile keskenduda oli rohkem. Käesoleval aastal tuli ilmsiks reljeefne erinevus rahvusparki ja sellest välja jäävate külade vahel. Pühapaigapärимuse põhjal külastatud paikades leidis küla kohta heal juhul üks põline, enamasti 50-tes inimene, ühel juhul ka juhuslikult lapsepõlve-/suvokodu külastav informant. Juba 1996. a välitöömärkmetes kirjeldatakse kolhoosikeskust ümbritsevaid Kasarit ja Keskküla trööstitu piirkonnana. 2019. a leidis üks vanem põline inimene, kes kahjuks meie huviobjekte ei osanud kommenteerida. Võimalik, et külade peale leidub ka põliseid noori, ent kõiki majapidamisi läbi küsitleda tundus aega planeerides suhteliselt perspektiivitu. Ullastest ja Võhmast leitud keskealised põlised teadsid meile näidata pühapaigaorientiirina antud hoone asukohta, aga pärимusteadmised puudusid.

7. Tööde käigus ettetulnud probleemid

Eelmise punkti all sai enamus probleeme üles loetud – üllataval kombel puudub linnadest nõnda kaugel ääremaal põline asustus. Ühtlasi võib nentida, et pühapaigapärимuse kogumisele omane kiirintervjuu ei saagi anda neid tulemusi, mis tekivad pikemal vestlusel, kus küsitaja ja küsitletav jõuavad ühte vaimsesse ruumi ja viimasel võivad hakata avanema mingid tagumised mälusopid. Ühtlasi on kahju laiemast pärимusest, mis kiirmeetodil talletamata jääb.

Ajanappuse võiks seega eraldi probleemina esile tuua.

Mõne objekti puhul on keeruline vahet teha primaar- ja sekundaarnimel. Samuti ei kuulu inventeerijate pädevusse, kas paiga pühadus säilib, kui pärимuse järgi on hiis sealt ära rännanud, ning kas pühadus kandub uude kohta (nt järv Keskküla rabas). Kehtib ka pärимuses mäena nimetatud paiga kohta, mis on põlluks tehtud ja tänapäeval pole maapinna tõus tajutav.

8. Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta

Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmiseks:

- 1) **Hiemägi** – Kir_Kelu_01;
- 2) **Hiemägi** – Kir_Keskkyla_01;
- 3) **Karusselja pärn** – Kir_Kloostri_01;
- 4) **Salumägi** – Kir_Kloostri_02;
- 5) **Silmaallikas** – Kir_Rannu_01.

Töörühma ettepanek registreerida pärandkultuuri objektina:

- 1) **Hiemägi** – Kir_Võhma_01.

9. Kasutatud kirjandus ja käsikirjad

- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) kohapärimuse andmebaas Koobas:
  - Sisestused ERA temaatilisest kartoteegist.
  - Sisestused ERA topograafilisest kartoteegist.
  - Jung, Jaan (1910). Muinasaja teadus eestlaste maalt III. Kohalised muinasaja kirjeldused Tallinnamaalt (1910).
  - Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteek.
- ERA fotokogu.
- Tamm, Kadri. Kogumispäevik. EFA I 16, 126/7 (1996).
- Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti andmebaas.
- Tartu Ülikooli Arheoloogia kabineti kogud.
- Tõnnemaa, Rein (2007). Kelu küla lugu.
- Kivari, Kristel; Valper, Valdo (2019). Välitööpäevik.
- Eesti kohanimeraamat <http://www.eki.ee/dict/knr/>
- Väike murdesõnastik <http://portaal.eki.ee/dict/vms>
- EELIS infoleht <http://www.eelis.ee/>
- Eesti Kirjandusmuuseumi ERA Kohapärimuse kaardirakendus Maa-ameti kaardiserveris.
- Rahvusarhiivi kaartide infosüsteemi digiteeritud kaardid.
- 1930ndate aastate katastriüksuste tabel Rahvusarhiivis.

